

Ankstyvosios Vidurio Europos valstybės modelis ir ikikrikščioniška LDK

Dr. Nerijus Babinskas

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
El. p. nerijus.babinskas@if.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje gvildenama Ankstyvosios Vidurio Europos valstybės koncepcija, dešimtmečius plėtota kaimyninių šalių istoriografijoje, tačiau iki šiol ignoruojama lietuvių medievistikoje. Autorius siekia pagrįsti tezę, kad minėta koncepcija yra originalus Vidurio Rytų Europos istorikų įnašas į ikikapitalistinių periferinių visuomenių lyginamąją istorinę sociologiją ir kad jo pritaikymas ankstyvosios LDK sociopolitinės ir socioekonominės struktūros interpretacijai gali pasiūlyti originalių teorinių išvalgų bei suteikti galimybę lietuvių medievistams įsitraukti į tarptautinius lyginamuosius tyrimus bei atnaujinti teorines diskusijas.

Esminiai žodžiai: *ankstyvosios Vidurio Europos valstybės modelis, periferinis feodalizmas, ikikapitalistiniai gamybos būdai, stambioji žemėvalda, centralizuota eksploatacija.*

Abstract. The concept of the early Central European state has been elaborated for decades in the historiographies of neighboring countries but has so far been ignored in the Lithuanian medievalist literature. The author makes an attempt to base the thesis that the concept mentioned before is an original contribution of Central European historians to the comparative historical sociology of pre-capitalist peripheral societies. Furthermore, its application to the interpretation of the socio-political and socioeconomic structure of the early medieval Grand Duchy of Lithuania might offer original theoretical insights and provide an opportunity for Lithuanian medievalists to become involved in international comparative research as well as reinvigorate theoretical discussions.

Keywords: *the model of early Central European state, peripheral feudalism, pre-capitalist modes of production, large landownership, centralized exploitation.*

Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. S-LIP-21-32.

Įvadas

Lietuvių posovietinėje istoriografijoje vyraujanti Gudavičiaus-Bumblausko lietuviškojo periferinio feodalizmo koncepcija yra nevienodai pagrįsta visiems LDK gyvavimo laikotarpiams¹. Feodalizmo (kaip gamybos būdo ar socioekonominės formacijos) egzistavimas ikirikščioniškuoju LDK (pasak Gudavičiaus, ankstyvojo arba pradinio feodalizmo²) laikotarpiu kol kas lieka neišdiskutuotas ir problemiškas. Minėta Gudavičiaus-Bumblausko koncepcija nuosekliai plėtota lyginamajame Vidurio Rytų Europos regiono kontekste, aiškiai atskleistos LDK raidos paralelės su kitomis regiono visuomenėmis. Siekiant permąstyti ir patikrinti ankstyvojo LDK feodalizmo koncepcijos pagrįstumą, reikėtų išplėsti teorinį horizontą.

Perspektyviausia alternatyva Gudavičiaus-Bumblausko periferinio feodalizmo koncepcijai – ankstyvosios Vidurio Europos valstybės modelis (lenkų istorikas Karol Modzelewski vadino tai *Ius Ducale* sistema), suformuluotas lenkų ir čekų istorikų, aiškiai pabrėžiantis ankstyvųjų Vidurio Rytų Europos politijų raidos specifiką, lyginant su Vakarų Europa, yra nepelnytai ignoruojama lietuvių istoriografijoje, nors kai kurie kaimyninių šalių istorikai (Boris Floria, su išlygomis K. Modzelewski) priskyre LDK minėto modelio išplitimo arealui. Straipsnio autorius šią koncepciją yra trumpai pristatęs dar savo daktaro disertacijoje, kur pagrindė ir jos aktualumą ankstyvosios LDK atveju³, vėliau apie Třeštiko koncepciją šiek tiek rašė viename savo straipsnyje, publikuotame Lietuvoje⁴, po to pagrindinius teiginius išdėstė keliose savo tarptautinėse publikacijose (anglų ir lenkų kalbomis⁵), tačiau lietuvių istoriografijoje nebuvo į tai sureaguota. Ši

¹ BABINSKAS, Nerijus. Kur atsidūrė feodalizmas euroatlantinėje Lietuvos epochoje? *Istorija*, 2020, t. 119, Nr. 3.

² GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 87.

³ BABINSKAS, Nerijus. *Moldova XIV a. viduryje – XVI a. viduryje kaip socialinės struktūros tipologijos problema: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*. Vilniaus universitetas, 2010, p. 200–203.

⁴ BABINSKAS, Nerijus. Patrimonializmas: lenkiškoji sąvokos vartosenos tradicija ir jos santykis su Maxo Weberio samprata. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 172–173.

⁵ BABINSKAS, Nerijus. Od feudalizmu do Afrykańskiego sposobu produkcji. Problem typologii przednowoczesnych periferijnych społeczeństw europejskich. *Człowiek i społeczeństwo*, 2016, t. XLII; BABINSKAS, Nerijus. Typologies of pre-modern societies beyond feudalism: exploring alternative possibilities and the problem of their applicability in cases of peripheral European societies. *Revista Română de studii Baltice și Nordice*, 2018, t. 10, Nr. 2; BABINSKAS, Nerijus. Some Aspects of the Medieval Origins

situacija tapo imperatyvu imtis specialaus teksto, skirto minėtai koncepcijai pristatyti ir publikuoti ją lietuviškai Lietuvos moksliniame žurnale. Apibūdinta padėtis šiuolaikinėje lietuvių medievistinėje literatūroje suponuoja dvejopą straipsnio tikslą: nustatyti, ar ankstyvosios Vidurio Europos valstybės koncepcija yra išlaikiusi teorinį aktualumą XXI a. ir kiek ji pritaikoma ankstyvosios LDK interpretacijai.

Iš straipsnio tikslo išplaukia šie tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti ankstyvosios Vidurio Europos valstybės modelio (AVEVM) teorines prielaidas;
2. Nustatyti AVEVM pagrindinius požymius;
3. Nustatyti AVEVM pritaikomumo geografines ribas;
4. Įvertinti AVEVM pagrįstumą ir tolesnės plėtotės potencialą XXI a. istoriografijos kontekste;
5. Atskleisti AVEVM pritaikomumo galimybes ankstyvosios LDK (XIII–XIV a.) atvejui.

Koncepcijos genėzė

Ankstyvosios Vidurio Europos valstybės modelio koncepciją suformulavo lenkų ir čekų istorikai XX a. 8–10-ajame dešimtmėčiais⁶, kai buvo prieita prie išvados, kad ankstyvųjų Vidurio Europos valstybių visuomeninė santvarka nuo Karolingų imperijos skyrėsi iš esmės⁷. Tiesa, koncepcijos ištakos siekia dar praėjusio amžiaus 6–7-ąjį dešimtmečius (lenkai Karol Buczek, Aleksander Gieysztor, Barbara Krzemieńska, čekai František Graus, Dušan Třeštík, slovakas Matuš Kučera)⁸. Tokios koncepcijos formavimosi išeities taškas – vadinamosios **tarnybinės organizacijos** (lenk. *organizacja*

of Europe's Special Path According to Michael Mitterauer. A Comparison of the Cases of the Early Principality of Moldavia and the Grand Duchy of Lithuania. In BILAVSCHI, George, APARASCHIVEI, Dan (eds.), *Studia mediaevalia Europaea et orientalia: miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*. București: Editura academiei Române, 2018.

⁶ ANTONIN, Robert. Model středoevropskeho typu středověkeho statu jako interpretační problem česke a polske medievistiky. *Historia Slavorum Occidentis*, 2011, Nr. 1 (1), s. 65–66.

⁷ ТРЖЕШТИК, Душан. Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья. In ЛИТАВИН, Г. Г. (ed.), *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва: Наука, 1987, с. 124–125; ФЛОРЯ, Борис. Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма. In *Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитый феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений*. Кишинев, 5–7 апреля 1989, г. Москва, 1988, с. 61.

⁸ ANTONIN, Robert. *Model středoevropskeho typu středověkeho statu jako interpretační problem česke a polske medievistiky*, s. 67–68.; KALHOUS, David. Model statu středoevropskeho typu: Koncept na pomezí tradice a inovace (Ke kontinuitě a diskontinuitě v česke historiografii po r. 1948). *Forum Historiae*, 2014, t. 8, Nr. 2, p. 164–167.

služebna; ček. *služebná organizace*; rus. *служебная организация*) instituto tyrimai, kurie anksčiausiai pradėti Lenkijoje (Karol Buczek, Karol Modzelewski) ir Čekoslovakijoje (Dušan Třeštík, Barbara Krzemieńska, Matúš Kučera), o kiek vėliau – ir Vengrijoje (Gusztáv Heckenast). Kitas svarbus aspektas – **pilių organizacija** (t. y. kunigaikščio / valdovo pilių sistema; lenk. *grodowa organizacja*; ček. *hradská organizace*; rus. *система укрепленных городов* arba *градская организация*). Ją daugiausia tyrinėjo lenkai (Tadeusz Lalik, Karol Modzelewski, Barbara Krzemieńska) ir čekai (Dušan Třeštík). Anksčiausiai visuminę koncepciją pateikė Modzelewski (lenkų istorikas ją vadino *Ius ducale* sistema)⁹ ir Krzemieńska su Třeštiku (jis ir įvedė sąvoką „ankstyvosios Vidurio Europos valstybės modelis“ arba tipas – AVEVM)¹⁰. 9ajame praeito amžiaus dešimtmetyje SSRS, Čekoslovakijos, Lenkijos ir Bulgarijos istorikai surengė visą eilę konferencijų, kuriose aktyviai diskutavo ir įvairius AVEVM koncepcijos aspektus. Aktyviausi diskusijų dalyviai buvo rusų (Boris Floria) ir Čekoslovakijos istorikai (Dušan Třeštík, Josef Žemlička, Richard Marsina). Pranešimai buvo publikuoti kaip straipsnių rinkiniai¹¹.

Pagrindiniai bruožai

Kokie pagrindiniai AVEVM bruožai išryškėjo? Tokioje visuomenėje kaimo bendruomenės yra išnaudojamos centralizuotai¹². Daugumą gyventojų sudarė laisvieji valstiečiai (dalis jų buvo paprasti žemdirbiai, o dalis – nekilmingi kariai), jie ir buvo išnaudojami centralizuotu būdu (mokėjo duokles ir vykdė prievoles; kariai mokėjo tik piniginę rentą)¹³. Juos eksploatuodavo karių korporacija, vadinamoji *didžioji kariauna* (ček. *velkodružina*, rus. *большая дружина*)¹⁴, kuri vykdė tiek karinę, tiek administracinę

⁹ MODZELEWSKI, Karol. *Organizacja gospodarstwa państwa piastowskiego: X–XIII wiek*. Wrocław: Ossolineum, 1975; MODZELEWSKI, Karol. The system of Ius Ducale and the idea of feudalism (Comments on the Earliest Class Society in Medieval Poland). *Quaestiones Medii Aevi*, 1977, t. I; MODZELEWSKI, Karol. *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*. Wrocław: Ossolineum, 1987.

¹⁰ KRZEMIEŃSKA, Barbara; TŘEŠTÍK, Dušan. Hospodařské zaklady středověkého státu ve Střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století). *Hospodařské dějiny*, 1978, t. 1; ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*.

¹¹ ČIERNÝ, Jan; HEJL, František; VERBIK, Antonín. *Struktura feudalni společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Praha: Československé akademie věd, 1984; ŽEMLIČKA, Josef (ed.). *Typologie raně feudálních slovanských států*. Praha: Ustav československých a světových dějin ČSAV, 1987; ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.). *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва: Наука, 1987; ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.). *Раннефеодальные государства и народности: южные и западные славяне VI–XII вв.* Москва: Наука, 1991.

¹² ФЛОРИЯ, Борис. „Служебная организация“ и её роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян. *Отечественная история*, 1992, т. 2, с. 56.

¹³ ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 128.

¹⁴ apie terminą: СТЕФАНОВИЧ, Петр. «Большая дружина» в ранних государствах Европы. *Средние века*, 2011, т. 72, Nr. 3–4.

funkcijas ankstyvojoje valstybėje. Centralizuota eksploatacija buvo vyraujanti eksploatacijos forma¹⁵. Kilminės diduomenės stambioji žemėvalda neegzistavo¹⁶. Nedideles jos žemės valdas apdirbo vergai, bet jos nebuvo pagrindinis turto ir galios šaltinis. Kita vertus, kilminė diduomenė vykdė administracines funkcijas, todėl įgijo teises į didelę dalį paslaugų, kurias valstybei teikė specializuotos gyventojų grupės¹⁷. Tai – vadinamoji *tarnybinė organizacija*. Ją sudarė valdovo tarnai ir amatininkai, kurie gaudavo žemės, iš kurios galėjo prasimaitinti, buvo atleidžiami nuo kitų mokesčių ir prievolių, išskyrus prievolę tiekti tam tikrus gaminius (pvz., vyną, juvelyrinius dirbinius, ginklus) ar teikti paslaugas (pvz., skalbimas)¹⁸. Valstybės administracija funkcionavo *pilių organizacijos* pavidalu, piliai pakluso visa administracinė apygarda. Iki XII a. Vidurio Europos valstybėse neegzistavo žemės, kurios turėtų imunitetą pilies jurisdikcijos atžvilgiu. Valdovas savo administraciniam aparatui palikdavo dalį pajamų, surinktų pilyse¹⁹. Čekų istorikas Třeštík kelia klausimą, kodėl visų trijų ankstyvųjų Vidurio Europos monarchijų santvarka buvo tokia panaši, ir iškelė hipotezę, kad tai Didžiosios Moravijos valstybės struktūros poveikis²⁰. Pasak koncepcijos šalininkų, šis modelis aproksimuoja ankstyvųjų Vidurio Europos politijų (Lenkija, Bohemija, Vengrija) socioekonominę struktūrą apytikriai iki XII a. pabaigos. Nuo XIII a. dėl stipraus Vakarų Europos poveikio minėtų politijų struktūra transformuojasi ir iki tam tikro masto supanašėja su klasikiniu feodalizmu²¹.

Modelio pritaikomumo arealas ir vidinė tipologija

Koncepcijos kūrėjų įsitikinimu, toks valstybės ir visuomenės modelis buvo būdingas visoms trimis ankstyvosioms (X–XII a.) Vidurio Europos monarchijoms: Lenkijai,

¹⁵ ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 126; ФЛОРЯ, Борис. „Служебная организация“ и её роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян, с. 56.

¹⁶ KRZEMIENSKA, Barbara; TŘEŠTIK, Dušan. *Hospodářské zaklady středověkého státu ve Střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století)*, p. 185–190.

¹⁷ MODZELEWSKI, Karol. *The system of Ius Ducale and the idea of feudalism (Comments on the Earliest Class Society in Medieval Poland)*, p. 72.

¹⁸ ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 126–127.

¹⁹ KUDRNA, Jaroslav; TŘEŠTIK, Dušan; HEJL, František. *Struktura feudální společnosti v českých zemích a problematika vzniku feudálního státu u západních Slovanů*. In *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15 a 16 století*. Praha: Československé akademie věd, 1984, p. 32; ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 126.

²⁰ ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 130–131.

²¹ MODZELEWSKI, Karol. *The system of Ius Ducale and the idea of feudalism (Comments on the Earliest Class Society in Medieval Poland)*, p. 74–76.; ФЛОРЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*. In: МИЛЛЕР, Алексей, ed. *Центральная Европа как исторический регион*. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1996, с. 30–31.

Bohemijai ir Vengrijai²². Kiti koncepcijos šalininkai matė kur kas platesnį modelio pritaikomumo potencialą ir ieškojo jo apraiškų visuose periferiniuose Europos regionuose: nuo Skandinavijos iki Balkanų. Pagrindinis tokio plataus modelio pritaikymo propaguotojas buvo rusų istorikas Borisas Floria. Jis pabrėžė, kad esminis skirtumas yra tai, ar klasinės visuomenės formavosi kaip Antikos ir barbarų sintezė, ar grynai barbarų pagrindu. Todėl esą iki tam tikro raidos etapo nėra esminio skirtumo tarp Vidurio Europos ir Šiaurės, Rytų bei Pietryčių Europos šalių²³.

Floria pateikė AVEVM tipologiją. Jis išskyrė čekišką-lenkišką tipą (kuriam, Florios manymu, labai artima ankstyvoji LDK)²⁴. Kitą tipą Floria pavadino „Pamario“. Joje centralizuota eksploatacija žymiai silpniau išreikšta (pvz., nėra tarnybinės organizacijos) ir labiau išplėtotą diduomenės žemėvalda. Jam priskirtina Skandinavija²⁵. Pirmojo tipo struktūra, pasak Florios, susidarė kunigaikščiui, pasirėmusiam kariauna, uzurpavus ankstesnės gentinės diduomenės teises rinkti duokles ir versti vykdyti prievoles. Tuo tarpu antrasis esą susidaręs palaiptinės evoliucijos būdu susiliejus kunigaikščio kariaunai su gentine diduomene ir pastarajai išsaugojus savo giminės žemėvaldą²⁶. Vengrijos atvejis esą kur kas labiau ambivalentiškas, nes ten stipriau išplėtotą stambi žemėvalda (ypač bažnytinė), bet ryškiai išreikšta ir centralizuota eksploatacijos sistema. Prie čekiško-lenkiško (Vidurio Europos) tipo Floria priskyrė ir Pirmąją Bulgarijos karalystę (VII–XI a.), o Kroatiją ir serbų kunigaikštystes labiau siejo su „Pamario“ tipu²⁷. Visų įdomiausia tai, kad būtent prie pirmojo tipo Floria priskyrė ir Kijevo Rusiją, kuriai esą būdingi visi modelio komponentai: tarnybinė organizacija, kunigaikščio mokama dešimtinė bažnyčiai išlaikyti²⁸.

Vis dėlto, pasak Florios, XIII–XIV a. Vidurio Europos raida supanašėja su Vakarų Europos feodalizmu ir ima iš esmės skirtis nuo Rytų Europos (Rusijos) raidos²⁹.

Tokia Florios pateikta AVEVM tipologija kelia rimtų abejonių, nes jo išskirto „Pamario“ tipo visuomenėms nebūdingi esminiai AVEVM bruožai: centralizuotos eksploatacijos vyravimas, diduomenės žemėvaldos nebuvimas, tarnybinė organizacija.

²² ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*; ЖЕМЛИЧКА, Йозеф; МАРСИНА, Ричард. *Возникновение и развитие раннефеодальных централизованных монархий в Центральной Европе (Чехия, Польша, Венгрия)*. In ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.), *Раннефеодальные государства и народности: южные и западные славяне VI–XII вв.* Москва: Наука, 1991.

²³ ФЛОРИЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 26.

²⁴ ФЛОРИЯ, Борис. *Эволюция социальных и общественно-политических структур и возникновение государства*. In ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.), *Раннефеодальные государства и народности: южные и западные славяне VI–XII вв.* Москва: Наука, 1991, с. 199–201.

²⁵ Ibid., с. 201; ФЛОРИЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 29.

²⁶ ФЛОРИЯ, Борис. *Эволюция социальных и общественно-политических структур и возникновение государства*, с. 200–201; ФЛОРИЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 29.

²⁷ ФЛОРИЯ, Борис. *Эволюция социальных и общественно-политических структур и возникновение государства*, с. 201–206; ФЛОРИЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 30.

²⁸ ФЛОРИЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 29.

²⁹ Ibid., p. 31–37.

Santykis su ikikapitalistiniais gamybos būdais

Diskusija apie AVEVM prasidėjo Šaltojo karo laikotarpiu (kai komunistinėse arba vadinamojo valstybinio socializmo šalyse nebuvo spaudos laisvės), todėl, siekiant išvengti prieštaravimo oficialiam dogmatiškam marksizmo-leninizmo mokymui, paprastai buvo teigiama, kad AVEVM – tai specifinis, centralizuotas ar valstybinis feodalizmo variantas³⁰. Kai kurie istorikai nedarė netgi tokių išlygų: aprašydami konkrečius Vidurio Europos ankstyvųjų valstybių bruožus jie tvirtino, kad tai tiesiog ankstyvojo feodalizmo atvejis³¹. Vėlesnėje, jau pokomunistinio laikotarpio, publikacijoje, kurioje buvo aptariama Vidurio Europos raida, rusų istorikas Boris Floria pabrėžė ankstyvųjų Vidurio Europos valstybių socialinės struktūros savitumą palyginęs su Vakarų Europa (pirmiausia Karolingų imperija)³², bet, kita vertus, tvirtino, kad nuo XIV a. pabaigos Vidurio Europoje įsitvirtino visuomeniniai santykiai, būdingi Vakarų Europos feodalizmui (VEF)³³. Ankstesnio socialinės santvarkos modelio jis nesiejo su jokių gamybos būdu ar socioekonominė formacija.

Dar Šaltojo karo istoriografijoje galima rasti ir mažiau konjunktūrinių (mažiau cenzūros nulemtų) tipologinių svarstymų (tiesa, neretai įvelkamų į dviprasmiškas formuluotes). Lenkų medievistas Henryk Łowmiański savo straipsnyje tvirtino, kad „europietiškas feodalizmas – už Romos imperijos ribų – iškyla centralizuota forma, analogiška Azijiniam gamybos būdai“³⁴ (AGB), ir jam apibūdinti pateikė atitinkamą citatą iš Marxo „Kapitalo“ t. 3, d. 2³⁵. Tiesa, Łowmiański traktavo AGB kaip ankstyvą feodalizmo formą³⁶. Panašios pozicijos laikėsi ir čekų istorikas Lubomir Havlik³⁷. Jis Rusios ir Moravijos IX–X a. santvarkas laikė ankstyvojo (rytietiško) feodalizmo atmaina ir aiškiai pabrėžė, kad individuali žemės nuosavybė yra tik VEF varianto, o ne apskritai

³⁰ ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 r. Przegląd Historyczny*, 1974, t. 65, Nr. 3, p. 437–442; ФЛОРЯ, Борис. *Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма*.

³¹ ЖЕМЛИЧКА, Йозеф; МАРСИНА, Ричард. *Возникновение и развитие раннефеодальных централизованных монархий в Центральной Европе (Чехия, Польша, Венгрия)*; ФЛОРЯ, Борис. „Служебная организация“ у восточных славян. In ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.), *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва: Наука, 1987; ФЛОРЯ, Борис. *Эволюция социальных и общественно-политических структур и возникновение государства*; ФЛОРЯ, Борис. „Служебная организация“ и её роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян.

³² ФЛОРЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 26–30.

³³ *Ibid.*, p. 34.

³⁴ ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 r.*, p. 438; plg. ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Podstawy gospodarcze i społeczne powstania państwa polskiego i jego rozwoju do początku XII w. Kwartalnik Historyczny*, 1960, t. LXVII, Nr. 4, p. 965–966.

³⁵ ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 r.*, p. 438.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ ГАВЛИК, Любомир. *Вопросы типологии генезиса феодализма в Европе и Передней Азии и славянские народы*. In ЧЕРЕПНИН, Лев (ed.), *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва: Наука, 1978.

feodalizmo požymis³⁸. Galiausiai Havlik vis dėlto pridūrė, kad pagal daugybę požymių aptartų slavų visuomenių santvarka panaši į AGB, kuris, kai kurių istorikų manymu, gali būti traktuojamas kaip universali ankstyviausių klasinių visuomenių raidos fazė³⁹.

Kitaip akcentus sudėjo kitas čekų istorikas – Třeštík, kuris tvirtino, kad AVEVM atveju galima išskirti tris sanklodus: valstiečių individuali alodinė žemėvalda, diduomenės alodinė žemėvalda, naudojanti vergų darbą, ir „kunigaikštiška teise“ paremtas valdovo eksploatatoriškas santykis su laisvaisiais žemdirbiais. Pastaroji sankloda yra vyraujanti ir lemia visą struktūrą⁴⁰. Tačiau, skirtingai nei Łowmiański, čekų istorikas priėjo išvadą, kad, nepaisant panašumo, AVEVM negalima tapatinti su AGB, remiantis tuo, kad čia tiesioginiams gamintojams būdinga individuali alodinė žemės nuosavybė, o mokesčius valdovui esą galima traktuoti kaip feodalinę rentą⁴¹. Labai artimos pozicijos Třeštík laikosi ir lenkų istorikas K. Modzelewski. Jo manymu, skirtumai tarp VEF ir Vidurio Europos ankstyvosioms monarchijoms būdingos *Ius ducale* sistemos (IDS) yra esminiai, tačiau vis dėlto feodalizmą apibrėžiant plačiai abu atvejus galima traktuoti kaip feodalizmo atmainas⁴². Patį feodalizmą Modzelewski sieja su baudžiava plačiaja prasme (t. y. asmenine valstiečių priklausomybe ir jų pririšimu prie žemės)⁴³. Tiesa, pagal daugybę bruožų IDS yra panaši į AGB, tačiau jo variantu nelaikytina dėl to, kad AGB atveju valstybė kur kas labiau kišasi į gamybos organizavimą, organizuoja stambesnio masto viešuosius darbus, be to, AGB būdinga bendruomeninė tiesioginių gamintojų žemės nuosavybė, o IDS – individuali⁴⁴. Modzelewski, sekdamas Łowmiański, IDS laiko „valstybiniu feodalizmu“ arba „valstybine baudžiava“. Skirtingai nei AGB, VEF kartu su IDS esą priskirtinas to paties tipo civilizacijai⁴⁵. XIII a. IDS transformavosi į socialinę santvarką, artimą VEF. Svarbu pastebėti, kad feodalizacija Piastų valdomoje Lenkijoje, pasak Modzelewski, įvyko dėl stipraus ir visapusiško feodalinės Europos poveikio (tiek per idėjų ir teisės normų sklaidą, tiek per kontaktus tarp žmonių, tiek per kolonistų skverbimąsi)⁴⁶. Tiesa, Modzelewski nurodė, kad tai buvo greičiau ne senos sistemos

³⁸ Ibid., p. 139; ГАВЛИК, Любомир. Государство и держава мораван (к вопросу о месте Великой Моравии в политическом и социальном развитии Европы). In *Великая Моравия, её историческое и культурное значение*. Москва: Наука, 1985, с. 103–105.

³⁹ ГАВЛИК, Любомир. *Вопросы типологии генезиса феодализма в Европе и Передней Азии и славянские народы*, с. 143.

⁴⁰ KRZEMIEŃSKA, Barbara; TŘEŠTÍK, Dušan. *Hospodářské zaklady středověkého státu ve Střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století)*, p. 194–195; ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 128–129.

⁴¹ ТРЖЕШТИК, Душан. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 129–130.

⁴² MODZELEWSKI, Karol. *The system of Ius Ducale and the idea of feudalism (Comments on the Earliest Class Society in Medieval Poland)*, p. 91–92.

⁴³ Ibid., p. 75–76.

⁴⁴ Ibid., p. 92–93.

⁴⁵ Ibid., p. 93.

⁴⁶ Ibid., p. 93–99.

transformacija, o sugriovimas ir naujos sukūrimas jos vietoje, o šis IDS nelankstumas irgi primena AGB⁴⁷.

Receptija ir kritika

AVEVM buvo įtakingas trijų šalių (Lenkijos, Čekoslovakijos, vėliau Čekijos ir Slovakijos, bei Vengrijos) istoriografijoje iki XX a. pabaigos (kai kurie čekų istorikai teigia, kad buvo įgavęs net paradigmos statusą⁴⁸), o XXI a. šio modelio atžvilgiu išsakomos skirtingos nuomonės.

Labai kritiškai yra Nora Berend, Przemysław Urbańczyk ir Przemysław Wiszewski. Savo brandžiųjų viduramžių Vidurio Europos istorijos sintezėje jie net keliose vietose pabrėžė, kad šis bendras modelis, kurį vadina Třeštick-Krzemieńskos, yra iš esmės kvestionuojamas šiuolaikinėje istoriografijoje⁴⁹. Pabrėžtina, kad knygos autoriai nemini svaraus Modzelewski indėlio formuluojant bendrą AVEVM, nors gana gausiai juo remiasi pristatydami Lenkijos atvejį.

Kita vertus, minėtoje knygoje autorių išsakyti argumentai yra gana priešaringi. Antai pabrėžiama, kad Bohemijoje kunigaikščius rinko karių elitas⁵⁰ (t. y. ginčijama kunigaikščio stiprios valdžios tezė), iš kitos pusės, pabrėžiama, kad kilmingųjų žemėvalda buvo kukli ir išaugo tik XII a. antroje – XIII a. pirmoje pusėje⁵¹, o kariai ir jų elitas buvo priklausomi nuo kunigaikščio dėl jo žygių karo grobio ir šlovės bei skiriamų pareigų ir su jomis susijusių pajamų. Fundamentalus lūžis, kaip tvirtinama, įvyko tik XIII a., kai atsirado stambi žemėvalda ir įtvirtintų mūrinių pilių, kurios buvo diduomenės rezidencijos, tinklas⁵². Be to, reikia turėti omenyje, kad Bohemija nuo X a. vidurio buvo priklausoma nuo Vokietijos (Šv. Romos imperijos) imperatoriaus, kuris aktyviai kišosi ir į vidaus politinį Bohemijos gyvenimą (vietiniai kariai ir jų elitas galėjo jį išnaudoti kaip atsvarą)⁵³.

Pasak knygos autorių, Bohemijos valdovų domeno ekonominė struktūra buvo labiau paremta manorais nei tarnybiniais kaimais⁵⁴ (t. y. tarsi bandomas ginčyti pilių sistemos

⁴⁷ Ibid., p. 97–99.

⁴⁸ ANTONIN, Robert. *Model středoevropskeho typu středověkeho statu jako interpretační problem česke a polske medievistiky.*

⁴⁹ BEREND, Nora; URBAŃCZYK, Przemysław; WISZEWSKI, Przemysław. *Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300.* New York: Cambridge University Press, 2013, p. 165–166, 278–279.

⁵⁰ Ibid., p. 195.

⁵¹ Ibid., p. 264, 279.

⁵² Ibid., p. 197.

⁵³ Ibid., p. 221.

⁵⁴ Ibid., p. 266.

funkcionavimo ekonominis aspektas), tačiau neginčijamas AVEVM šalininkų tradicinis požiūris, kad didelė dalis gėrybių buvo perkeliama į fortus⁵⁵.

Apie Vengrijos atvejį rašoma, kad tiek vietinės, tiek užsienietiškos kilmės diduomenė XI–XII a. valdė didelius dvarus, tačiau toliau teigiama, kad savarankiškos politinės galios diduomenė įgijo tik XIII a.⁵⁶ Fortai (pilių sistemos atramos taškai) Vengrijos atveju buvo ne tik valdovo galios centras, bet ir valdovo bei jo palydos aprūpinimo bazė, apie kurias telkėsi tarnybinės gyvenvietės⁵⁷.

Kas liečia Lenkijos atvejo aprašymą, AVEVM modelio kvestionavimą iš viso sunku įžvelgti ir tai labai nestebina, nes autoriai, kaip minėta, gausiai remiasi Modzelewski, kuris būtent ir propagavo *Ius ducale* sistemos koncepciją (daugiausia remdamasis Lenkijos atveju, bet tipologiškai lygindamas ją su Bohemija ir Vengrija), darbais.

Apibendrintai galima būtų teigti, kad autorių argumentai pernelyg prieštaringi, kad verstų suabejoti bendra AVEVM analitine verte. Tenka konstatuoti ir autorių pozicijos tarpusavio skirtumus. Galbūt jų sumanymas buvo bandyti parodyti trijų ankstyvųjų Vidurio Europos politijų didesnius tarpusavio skirtumus nei suponuoja AVEVM, tačiau tokį sumanymą taip pat pavyko įgyvendinti tik iš dalies ir su didelėmis išlygomis, nes trijų lyginamų politijų kritikuojami aspektai atskleisti labai netolygiai, todėl nepateikta nuosekli kritinė argumentacija. Aptariamoje knygoje išdėstyti argumentai veikiau siūlo AVEVM šiek tiek koreguoti, nei atmesti.

Taip pat svarbu pažymėti, kad ne visi pritaria aukščiau minėtos sintezės autoriams. Štai vyresnės kartos čekų istorikas Josef Žemlička (g. 1946) ir XXI a. laikėsi nuomonės, kad, nepaisant gausios kritikos, AVEVM neprarado analitinės vertės, nes ankstyvųjų Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos sisteminiai struktūriniai panašumai akivaizdūs (pvz., nedidelė diduomenės žemėvalda), o pagrindinių minėto modelio institutų (tarnybinė ir pilių organizacija) egzistavimas taip pat nepaneigtas⁵⁸. Artimos Žemličkai nuomonės laikosi ir vidurinės kartos čekų istorikas Tomáš Petrářek (g. 1972), kuris pritaria Třeštik valstybės kaip didžiulio kunigaikščio dvaro vaizdiniui⁵⁹ ir patvirtina atskirų jo komponentų egzistavimą Čekijoje X–XII a. (tiesa, daro išlygų dėl tarnybinės organizacijos funkcionavimo), taip pat ir Lenkijoje (pilių ir tarnybinė organizacija, bažnyčios subordinacija valdovui, maža privati žemėvalda, pareigos valdovo administracijoje kaip pagrindinis diduomenės pajamų šaltinis)⁶⁰.

Tiesa, kai kurie jaunesnės kartos čekų istorikai labai kritiškai AVEVM atžvilgiu. David Kalhous (g. 1978) šią koncepciją laiko komunistinės epochos kūrinium, kurios kūrėjai ne

⁵⁵ Ibid., p. 280–281.

⁵⁶ Ibid., p. 202–203.

⁵⁷ Ibid., p. 277.

⁵⁸ ŽEMLIČKA, Josef. Europa Środkowa i jej wczesne państwowości: temat wyczerpany czy perspektywiczny? *Kwartalnik Historyczny*, 2013, t. CXX, Nr. 4, p. 914–919.

⁵⁹ PETRÁŘEK, Tomáš. *Power and Exploitation in the Czech Lands in the 10th–12th Centuries. A Central European Perspective*. Leiden; Boston[Mass.], 2017, p. 158.

⁶⁰ Ibid., p. 150–165, 179–191.

tik esą rėmėsi marksistinėmis klišėmis⁶¹, bet jai esą būdingi prieštaravimai ir nenuoseklumai⁶². Kitas čekų istorikas Robert Antonin (g. 1977) yra nuosaikešnis: jis neatmeta AVEVM, bet laiko ją čekų ir lenkų medievistikos interpretacine problema. Antonin manymu, ankstyvųjų viduramžių Vidurio Europos valstybinių darinių struktūra ir funkcionavimas turi tapti lyginamųjų tarptautinių tyrimų objektu. Čia jis pirmiausia išvelgia plačias čekų ir lenkų istorikų bendradarbiavimo perspektyvas⁶³.

Be išlygų Modzelewski *Ius ducale* sistemos modeliui pritarė lenkų istorijos teoretikas Krzysztof Brzechczyn, kuris, sekdamas Łowmiański ir Modzelewski, interpretavo jį kaip centralizuotą feodalizmo formą arba „valstybinę baudžiąvą“⁶⁴. Tokios pačios pozicijos jis laikosi ir savo naujausioje, angliškoje knygos versijoje⁶⁵. Iš esmės identiškos pozicijos laikosi ir rusų medievistė Anna Kuznetsova, kuri savo straipsnyje referavo tėvynainio Boriso Florio Vidurio Europos socioekonominės raidos koncepciją, savo ruožtu paremtą Modzelewski *Ius ducale* modeliu⁶⁶.

Gerokai originalesnę AVEVM interpretaciją pateikė rusų istorikas Denis Alimov. Jis atkreipė dėmesį, kad nors AVEVM pastaruoju metu yra gerokai kritikuojamas (ypač čekų istoriografijoje)⁶⁷, jo manymu, bendros ankstyvųjų Vidurio Europos valstybių struktūros panašumas pernelyg akivaizdus, kad jį būtų galima ignoruoti⁶⁸. Todėl Alimov daugiausia kritikuoja tos struktūros bendros kilmės hipotezę, pagal kurią ankstyvosios Lenkija, Čekija ir Vengrija perėmė struktūrinius bendrumus iš Didžiosios Moravijos⁶⁹. Pastarąją Alimov siūlė interpretuoti kaip vadinamojo Afrikinio gamybos būdo atvejį, t. y. tokią antrinio valstybingumo (t. y. periferinę) visuomenę, kurioje patriarchalinė-bendruomeninė ekonomika derinama su tarptautinės prekybos kontrole (tą prekybą kontroliuoja nedidelė elito grupė)⁷⁰. Alimov šį modelį bando

⁶¹ KALHOUS, David. *Model statu středoevropskeho typu: Koncept na pomezí tradice a inovace (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948)*, p. 167.

⁶² KALHOUS, David. *Uvahy nad možnostmi poznání sociální struktury raně středověkého přemyslovského knížectví. *Parehistorica Univerzita Karlovam* 2018, t. 34/2, p. 32–33, 38.*

⁶³ ANTONIN, Robert. *Model středoevropskeho typu středověkého státu jako interpretační problém české a polské medievistiky*, p. 76.

⁶⁴ BRZECHCZYN, Krzysztof. *Odrębność historyczna Europy Środkowej. Studium metodologiczne*. Poznań: Humaniora, 1998, p. 198–200.

⁶⁵ BRZECHCZYN, Krzysztof. *The Historical Distinctiveness of Central Europe. A Study in the Philosophy of History*. Berlin: Peter Lang GmbH, 2020, p. 264–266.

⁶⁶ KUZNETSOVA, Anna. The notion of „Central Europe“ in Russian historical scholarship. In JARITZ, Gerhard a SZENDE, Katalin (eds.), *Medieval East Central Europe in a comparative perspective: from frontier zones to lands in focus*. London and New York: Routledge, 2016, p. 40–41.

⁶⁷ АЛИМОВ, Денис. Механизмы и формы надлокальной интеграции в славянском мире в VII–X вв. в контексте политогенеза (спорные вопросы современной историографии). In ГРИНИН, Леонид (ed.), *Политогенез и историческая динамика политических институтов. От локальной потестарности к глобальной мир-системе*. Москва: Издательство «Учитель», 2019, с. 214–215.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 227.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 213–214.

⁷⁰ АЛИМОВ, Денис. „Африканский способ производства“ в Великой Моравии? (заметки на полях статьи Иво Штефана). *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2012, т. 1 (11), с. 192–193; АЛИМОВ,

taikyti ir ankstyviausiam (X a.) kitų Vidurio Europos slavų valstybių laikotarpiui⁷¹. Ši idėja nėra labai nauja, nes tokį sociologinį modelį Europos periferinėms visuomenėms interpretuoti dar 1976 m. pateikė amerikiečių istorijos sociologas Daniel Chirot, kuris laikė Valachijos visuomenę apie 1250–1500 m. bendruomenine-prekybine politine ekonomija su aiškia nuoroda į *Afrikinį gamybos būdą* (konceptualizuotą afrikanistės Catherine Coquery-Vidrovitch)⁷². Beje, Alimov hipotezė, kad AVEVM Vidurio Europos valstybės perėmė dėl kultūrinės difuzijos kartu su krikščionybe iš Vakarų Europos,⁷³ labai abejotina, nes paprastai tvirtinama, kad būtent Vakarų Europos struktūrų receptija tapo impulsu transformuoti šį modelį į artimesnį klasikiniam Vakarų Europos feodalizmui XIII–XIV a.⁷⁴

Dar vieną originalią AVEVM interpretaciją pateikė lenkų istorikas Andrzej Pleszczyński. Jis tvirtino, kad X–XI a. pirmoje pusėje ankstyvasias Vidurio, Rytų ir Pietryčių Europos politijas (Didžioji Moravija, Serbija, Bulgarija, Kijevo Rusia, Čekija, Lenkija, Vengrija, lužitėnų ir obodritų slavų genčių sąjungos) ištiko sisteminė krizė⁷⁵. Tai, lenkų istoriko manymu, susiję su greita teritorine ekspansija ir ekstensyvia užgrobtos teritorijos eksploatacija, karo grobio svarba ir išitraukimu į tolimąją prekybą (svarbiausios prekės buvo kailiai, odos ir belaisviai)⁷⁶. Tokių slavų ir vengrų ankstyvųjų politijų trapumą Pleszczyński susiejo su klajoklių politinės struktūros receptija arba „grobuoniškos valstybės“ tipu⁷⁷. Tai (kaip pripažino ir pats autorius) nėra labai novatoriška idėja: apie „grobuonišką valstybę“ dar tarpukariu rašė rumunų istorikas Nicolae Iorga, o vėliau jo idėjas populiarino britų mokslininkas Perry Anderson⁷⁸ ir rumunų istorijos sociologas Henri H. Stahl⁷⁹. Be to, Pleszczyński prielaida, kad tarnybinės organizacijos įdiegimas ankstyvosiose Vidurio Europos valstybėse sietinas su oksidentalizacija (t. y. Šv. Romos imperijos poveikiu), yra abejotina, nes lenkų istorikas rėmėsi požiūriu, kad tarnybinė organizacija būdinga Lenkijai, Čekijai

Денис. Механизмы и формы надлокальной интеграции в славянском мире в VII–X вв. в контексте политогенеза (спорные вопросы современной историографии), с. 221–225.

⁷¹ АЛИМОВ, Денис. Механизмы и формы надлокальной интеграции в славянском мире в VII–X вв. в контексте политогенеза (спорные вопросы современной историографии), с. 221–226.

⁷² CHIROT, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony*. New York and London: Academic Press, 1976, p. 15–20, 160–161.

⁷³ АЛИМОВ, Денис. Механизмы и формы надлокальной интеграции в славянском мире в VII–X вв. в контексте политогенеза (спорные вопросы современной историографии), с. 228.

⁷⁴ MODZELEWSKI, Karol. *The system of Ius Ducale and the idea of feudalism (Comments on the Earliest Class Society in Medieval Poland)*, p. 93–98; ФЛОПЯ, Борис. *Центральная Европа в Европе средневековья*, с. 31–34.

⁷⁵ PLESZCZYŃSKI, Andrzej. Kryzys i upadek wczesnych państw słowiańskich oraz ich odbudowa (IX–XI wiek). Zarys problemu. *Kwartalnik Historyczny*, 2018, t. CXXV, Nr. 2, p. 264–282.

⁷⁶ Ibid., p. 279, 284–287, 291.

⁷⁷ Ibid., p. 289–291.

⁷⁸ ANDERSON, Perry. *Passages from antiquity to feudalism*. London: NLB, 1974, p. 217–228.

⁷⁹ STAHL, Henri H. *Traditional Romanian village communities. The transition from the communal to the capitalist mode of production in the Danube region*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1980, p. 214–217.

ir Vengrijai, tačiau nebūdinga Rusiai. Tuo tarpu jau minėtas rusų istorikas Borisas Floria iš esmės pagrindė tokios organizacijos paplitimą ir Rusioje (tiesa, remdamasis labai vėlyvais – XIV–XVI a. šaltiniais)⁸⁰.

Ankstyvosios (ikikrikščioniškos) LDK atvejis

Pasak Florios, ankstyvoji Lietuvos valstybė tipologiškai buvo labai panaši į čekišką-lenkišką AVEVM tipą (t. y. klasikinį)⁸¹. Jos visuomeninė santvarka buvusi pagrįsta valstybinės eksploatacijos sistema, kuriai atstovavo karių korporacija. Pastaroji sutapo su valstybės valdymo aparatu, jų pagrindinės pajamos buvo gaunamos iš centralizuotos eksploatacijos, o asmeninės žemės, apdirbamos vergų, turėjo tik antraeilę reikšmę. Jokio kito socialinio elito, išskyrus minėtą korporaciją, esą neegzistavo, tarp senosios gentinės diduomenės ir korporacijos viršūnės esą nebuvo tęstinumo ryšių. Valstybės administracinė struktūra rėmėsi ne senosiomis gentinėmis žemėmis, o įtvirtintų pilių sistema⁸². Pasak Trėštik ir Krzemieńskos, LDK egzistavo ir „tarnybinė organizacija“, tačiau ji aptinkama gerokai vėliau – XVI–XVII a.⁸³ Modzelewski irgi užsiminė, kad tokia sistema (AVEVM) LDK išsilaiškė gerokai ilgiau (tiesa, jis daro išlygą: slaviškose LDK žemėse)⁸⁴. Galime kelti klausimą, kiek lietuvių istoriografijoje konstatuojama ankstyvosios LDK sociopolitinė struktūra atitinka Florios pateikto modelio bruožus?

Pasak Edvardo Gudavičiaus, ankstyvoji LDK buvo „individualaus ūkio visuomenė, kuriai valdžią primetė besiremiantis savo kariauna vadai, virtę monarchu, pačiai kariaunai virstant administratorių instituto branduoliu“⁸⁵. Vietinių valdymo punktų branduolį sudarė gentinės epochos pilys-slėptuvės ir vadais virtusių kunigaikščių pilys ir kiemai. XIII a. antroje pusėje, pašalinus stambiuosius žemių kunigaikščius, šie atskiri tinklai buvo sujungti į vieną didžiojo kunigaikščio pilių ir kiemų sistemą. Valstybę išlaidė individualių ūkių teikiama renta ir angarijos (daugiausia fortifikaciniai darbai). Tokia valstybė neatliko gamybos organizavimo funkcijos⁸⁶. Privilegijuotas karinis elitas „klostėsi visuomenėje, kurioje nebuvo stambiosios žemėvaldos, pajungusios smulkiuosius alodininkus, atsistojusios tarp jų ir valdovo. Palyginti stambūs žemvaldžiai

⁸⁰ ФЛОРИЯ, Борис. „Служебная организация“ у восточных славян; ФЛОРИЯ, Борис. „Служебная организация“ и её роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян.

⁸¹ ФЛОРИЯ, Борис. Эволюция социальных и общественно-политических структур и возникновение государства, с. 199.

⁸² Ibid., p. 200–201.

⁸³ Plg. KRZEMIEŃSKA, Barbara; TRĘŠTIK, Dušan. *Hospodářske zaklady středověkeho statu ve Středni Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století)*, p. 161.

⁸⁴ MODZELEWSKI, Karol. *Barbarų Europa*. Vilnius: Mintis, 2007, p. 401.

⁸⁵ GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvos feodalinės visuomenės ir jos valdymo sistemos genezė. In ŠEPETYS, NERIJUS (ed.). *Lietuvos vidaus reikalų istorija*. Vilnius: LR vidaus reikalų ministerija, 2008, p. 43.

⁸⁶ Ibid., p. 43–44.

čia gyveno tik iš nelaisvosios šeimynos, įsikeitėlių ir kaimynų darbo⁸⁷. „Pilys ir kiemai buvo tie punktai, į kuriuos suplaukdavo eilinių darbo alodininkų duoklės (produktų renta). Per šiuos punktus reiškėsi valstybės mechanizmo karinė ir fiskalinė funkcijos.“⁸⁸ Iki krikšto stambios žemėvaldos nebuvo. Tikrai Vytauto Didžiojo valdymo laikotarpi galima laikyti lūžiu⁸⁹.

Labai artimos pozicijos Gudavičiui laikosi Alfredas Bumblauskas. Pasak jo, „ne kunigaikščių ar bajorų kiemai su šeimynomis buvo XIII–XIV a. ūkio varomoji jėga. Svarbiausias to meto ekonomikai buvo kunigaikščio ar jo vietininko valdomos pilies – kunigaikščio didžiojo alodo – ir laisvųjų valstiečių – laukininkų santykis. Vietininkai rinkdavo duokles iš laukininkų, ir visa atitekdavo didžiajam kunigaikščiui. Laukininkai tapo didžiojo kunigaikščio valdiniais ir maitintojais. [...] laukininkų daug, o vietininkai nebuvo savininkai (juos išlaikydavo didysis kunigaikštis, atiduodamas dalį centralizuotos rentos)“⁹⁰. Matome, kad Gudavičiaus ir Bumblausko sociopolitinė ir socioekonominė ankstyvosios LDK interpretacija stebėtinai artima AVEVM.

Ar visi šiuolaikiniai lietuvių medievistai, tyrę XIII–XIV a. LDK istoriją socialiniu aspektu, sutinka su tokia Gudavičiaus ir Bumblausko ankstyvosios LDK socioekonominės struktūros interpretacija?

Su aptartu ankstyvosios LDK socialiniu modeliu kai kuriuose savo tekstuose aiškiai polemizuoja Rimvydas Petrauskas. Jo teigimu, skurdūs XII–XIII a. sandūros šaltiniai leidžia atpažinti diduomenės („kunigaikščių“) sluoksnį, kuris esą disponavo didesne kariauna ir buvo užmezgęs ryšius už savo žemių ribų⁹¹. Maža to, Petrauskas tvirtino, kad „diduomenės valdžios pagrindas buvo žemėvalda“⁹², o kitas jos „valdžios šaltinis – žmonės“ (t. y. „draugai“ ir giminaičiai)⁹³. Petrauskas taip pat kvestionavo, jo paties žodžiais tariant, istoriografijoje vyraujančią senosios (gentinės) diduomenės išnaikinimo teoriją, nes lietuvių bajorijos pradžia paprastai siejama su tarnyba didžiajam kunigaikščiui. Tačiau kilmės ir tarnybos opozicija esą yra vėlesnių laikų visuomenės produktas. Jis išvelgė tęstinumą tarp besiklostančios administracinės teritorinės (pilių) sistemos pareigūnų (pilininkų) ir valdymo teisę išlaikiusios senosios diduomenės. Petrausko manymu, valstybės susidarymas tam tikru požiūriu net išplėtė senosios diduomenės palikuonių valdžią⁹⁴. Tiesa, pasak Petrausko, naujo tarnybinio žmonių sluoksnio – pilėnų – genezė ir ryšys su valdovo kariauna lieka neaiškus⁹⁵. Kita vertus, Petrauskas

⁸⁷ Ibid., p. 45–46.

⁸⁸ Ibid., p. 46.

⁸⁹ Ibid., p. 51.

⁹⁰ BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 90.

⁹¹ PETRAUSKAS, Rimvydas. Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu. In PETRAUSKAS, Rimvydas (ed.). *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 162, 165.

⁹² Ibid., p. 166.

⁹³ Ibid., p. 167.

⁹⁴ Ibid., p. 169–171, 176–177.

⁹⁵ Ibid., p. 177–178.

pripažino išskirtinį kariaunos vaidmenį ir valdovo gebėjimą integruoti svetimas kariaunas į monarcho didžiąją kariauną kaip vieną iš valstybės susidarymo požymių, nors ir ginčijo istoriografijoje pabrėžiamą didžiojo kunigaikščio valdžios stiprumą nuo Mindaugo laikų, taip pat ir jo „aukščiausią žemės nuosavybę“ bent jau ankstyviausiu laikotarpiu⁹⁶. Galiausiai Petrauskas dar kartą užakcentavo, kad „tiek kunigaikščių, tiek diduomenės valdžios atrama buvo alodas“⁹⁷ ir tvirtino, kad „XIII a. vidurio – XIV a. šaltiniai gausiai fiksuoja diduomenės dvarus“⁹⁸, kurie buvo didikų alodo centras (uždara ir įtvirtinta sodyba). Maža to, kai kurių didikų (Dovydo ir Dirsūno) žirgynai sudaro prielaidas teigti, kad didikų dvarai buvo kuriami pagal valdovo domeno organizacinį modelį⁹⁹. Iš negausių duomenų pirminiuose šaltiniuose, pasak Petrausko, matyti, kad diduomenės žemėvaldos dydis galėjo labai skirtis priklausomai nuo konkretaus didiko socialinio statuso (galėjo svyruoti nuo 1 iki 25 žagrių)¹⁰⁰. Be to, kai kurie didikai išlaikė nemažas savo kariaunas net iki XIV a. antrosios pusės¹⁰¹. Nors Petrauskas eksplicitiškai polemizavo tik su Łowmiański ir Jurginiu¹⁰², galima matyti ir aiškia, nors tiesiogiai ir neįvardijamą polemiką su aukščiau išdėstytu Gudavičiaus ankstyvosios LDK socialiniu modeliu. Identišką poziciją Petrauskas išdėstė ir daugiatomės „Lietuvos istorijos“ III tome¹⁰³. Tiesa, jis ne visada buvo labai nuoseklus. Kitame savo tekste, skirtame būtent stambiosios žemėvaldos susidarymui, tvirtino, kad „ilgą laiką pagrindinis lietuvių diduomenės valdžios ir turto šaltinis buvo teisė į karo grobio pasidalinimą, duokles ir dovanas, kurias jie susirinkdavo būdami didžiojo kunigaikščio aplinkoje arba remdamiesi savo autoritetu lokalinėse bendruomenėse“, ir nors „kai kurios didikų giminės dar iki Jogailos ir Vytauto laikų turėjo ne po vieną dvarą, bet esminiu socialiniu faktoriumi bajorų žemėvalda tapo tik XIV a. pabaigoje“¹⁰⁴.

Artūras Dubonis, nors buvo to paties „Lietuvos istorijos“ III tomo bendraautoris, akcentus sudėjo gerokai kitaip nei Petrauskas. Jis neabejojo, kad diduomenei būdinga alodinė žemės nuosavybė egzistavo jau XIII a. pirmoje pusėje, tačiau šaltiniuose atspindėti valdovo žemės dalinimai perbėgeliams iš kitų baltų žemių labiau parodo jo kariaunos, o ne tradicinės diduomenės stiprinimą¹⁰⁵. Itin svarbus Dubonio akcentas:

⁹⁶ Ibid., p. 173–175.

⁹⁷ Ibid., p. 181.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid., p. 182.

¹⁰⁰ PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius: Aidai, 2003, p. 125–126.

¹⁰¹ PETRAUSKAS, Rimvydas. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu*, p. 174.

¹⁰² Ibid., p. 166–167.

¹⁰³ BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *XIII a. – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 245–249, 313–315.

¹⁰⁴ PETRAUSKAS, Rimvydas. *Magnatai ir jų latifundijos: stambiosios žemėvaldos atsiradimas* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2020 07 10]. Prieiga per internetą: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/magnatai-ir-ju-latifundijos-stambiosios-zemevaldos-atsiradimas-/1534>

¹⁰⁵ BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *XIII a. – 1385 m.*, p. 280–282.

valdovo domenas kartu su pilių kaip administracinių ir ūkinių-gamybinių centrų sistema iš pradžių buvo vienintelis stambiosios žemėvaldos atvejis Lietuvoje: „Visa ši monarchui pavaldi struktūra nusidriekė nemažuose žemės plotuose. Dėl to jis iš esmės ir buvo pirmasis ir svarbiausias stambiosios žemėvaldos Lietuvoje kūrėjas.“¹⁰⁶ Kas liečia diduomenės žemėvaldą, ji, Dubonio teigimu, buvo vėlyva. Konstatuojama, kad XIII a. diduomenės alodų dydis dar netyrinėtas. Remdamasis Petrausko tyrimais, Dubonis tvirtino, kad ji ėmė ryškėti XIV a. pabaigoje, tačiau užuomazgų galėjo būti ir keliais dešimtmečiais anksčiau¹⁰⁷. Vis dėl to Dubonio apibendrinimas, išdėstytas poskyrio gale, ganėtinai ambivalentiškas: „Stambioji lietuvių diduomenės žemėvalda ganėtinai pabira, tačiau bajorijos politinė-karinė galia jau tiesiogiai priklausė nuo valdomos žemės dydžio, kurį garantavo monarchas.“¹⁰⁸ Svarbios nagrinėjamu aspektu ir Dubonio tezės rašant apie LDK fiskalinę organizaciją. Jis tvirtino, jog „kariaunos, kuri tapo besiformuojančios monarcho valdžios pagrindine karine-politine jėga, poreikiai lėmė tai, kad valdančios giminės kariaunos kieminėjimas stabilizavo, keitė ir plėtojo ankstyvąją fiskalinę krašto organizaciją“¹⁰⁹. Didžiojo kunigaikščio kiemų ir pilių tinklo kūrimas pradėjo naują fiskalinės krašto raidos etapą: „Kiemai maitino ne tik didįjį kunigaikštį, bet ir besiformuojančią lietuvių bajoriją, kai kariauninkai ‚nusėdavo‘ ant žemės, t. y. virsdavo Gediminaičių dinastijos kunigaikščių dvariškais, bajorais ar įtakingais žemių didikais. Bajorijos atstovai tapdavo valdovo pareigūnais.“¹¹⁰

Tam tikru mastu Petrausko pozicijai pritarė Tomas Baranauskas, kuris, remdamasis Vladimiru Pašuta tvirtino, kad „kunigaikščių dvarai, susidedantys iš vieno ar kelių kaimų, yra XIII a. baltų žemėse gerai žinomas reiškiny“¹¹¹. Jis taip pat ginčijo Lowmiański teiginį, kad XIII a. baltų kilmingieji beveik niekada neturėjo priklausomų žmonių, o jų žemės valdos tilpdavo vieno kaimo ribose greta kitų bendruomenininkų ūkių¹¹². Baranausko manymu, dar iki kryžiuočių atsikraustymo kai kurie prūsų kunigaikščiai valdė ištisus kaimus. Taigi nedideli dvarai esą turbūt siekia dar kunigaikštysčių formavimosi (t. y. ikimindauginius) laikus¹¹³. Kita vertus, Baranauskas kitoje savo knygos vietoje įrodinėja, kad „valdovui ar vietiniam kunigaikščiui priklausę kaimai turėjo būti didelė retenybė. Didžiąją valsčiaus dalį, be abejo, sudarė laisvosios lauko bendruomenės“¹¹⁴.

¹⁰⁶ Ibid., p. 285.; plg. DUBONIS, Artūras. Dvaras. In ALIŠAUSKAS, Vytautas et al. (eds.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 150; DUBONIS, Artūras. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvarų tinklo susiformavimas XIII–XIV a.* Vilnius: LR Valstybinė paminkloaugos komisija, 2001, p. 5.

¹⁰⁷ BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *XIII a. – 1385 m.*, p. 285.

¹⁰⁸ Ibid., p. 286.

¹⁰⁹ Ibid., p. 367.

¹¹⁰ Ibid., p. 368.

¹¹¹ BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 191.

¹¹² BARANAUSKAS, Tomas. *Ankstyvieji Lietuvos dvarai*. Vilnius: LR Valstybinė paminkloaugos komisija, 2001, p. 12; BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*, p. 191.

¹¹³ BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*, p. 191.

¹¹⁴ Ibid., p. 190.

Galiausiai jis konstatavo, kad „valstybinių pajamų esmę sudaro ne valstybinio ūkio pajamos, o gyventojų mokesčiai. Daugelio valsčių centruose buvo valdovų dvarai, aprūpinti jiems priklausančių tarnybinių žmonių darbu, tačiau valsčiaus centras visų pirma buvo valsčiaus žmonių prievolių surinkimo punktas“¹¹⁵. Vadinasi, nors Baranauskas ir polemizavo su Łowmiański dėl baltų kilmingųjų žemėvaldos dydžio, pritarė Gudavičiaus ankstyvosios LDK socialiniam modeliui kaip visumai.

Iš visos posovietinės lietuvių istoriografijos bent kiek nuosekliau XIII–XIV a. LDK diduomenės žemėvaldos dydžio klausimą yra nagrinėjęs tik Alvydas Nikžentaitis. Kaip jis rašė savo knygoje, o vėliau habilitacijos darbe, šio klausimo gilesnį tyrimą labai apsunkina šaltinių trūkumas. Vis dėlto šią spragą Nikžentaitis iš dalies bandė užpildyti Vokiečių ordino donaciniais aktais pabėgusiems lietuviams. Remdamasis šio šaltinių komplekso teikiamų duomenų analize jis padarė išvadą, kad lietuvių diduomenės žemėvalda buvo nedidelė: vidutiniškai 2–2,5 žagrės (Manstui suteikta 25 žagrių dydžio žemės valda laikoma išimtimi)¹¹⁶.

Iš pateiktos lietuvių istoriografijos apžvalgos matyti, kad Gudavičiaus-Bumblausko suformuluotas ankstyvosios LDK socialinis modelis ne tik nėra atmestas, bet išlieka vyraujantis. Petrausko ir Baranausko išsakoma tiesioginė ar netiesioginė kritika ne visada yra nuosekli ir ne visais atvejais pakankamai pagrįsta pirminių šaltinių duomenimis. Tai patvirtina AVEVM aktualumą ankstyvosios LDK tyrimams.

Išvados

AVEVM suformuluotas remiantis marksistine metodologija ir istorijos proceso samprata, siekiant išryškinti ankstyvųjų Vidurio Rytų Europos politijų raidos specifiką. AVEVM santykis su feodalizmu ir kitais ikikapitalistiniais gamybos būdais yra svarstytas istoriografijoje, tačiau iki šiol nėra aiškiai ir vienareikšmiškai apibrėžtas.

Svarbiausi AVEVM požymiai yra šie: individualūs valstiečių ūkiai (mažasis alodas), nėra diduomenės stambiosios žemėvaldos, vyrauja centralizuotas eksploatacijos būdas, elitas susidarė iš valdovo (didžiosios) kariaunos, elito galia ir turtas labiausiai priklausė nuo pareigų valdovo administracijoje ir asmeninių santykių su juo, pilių organizacija, tarnybinė organizacija.

Kaimyninių šalių istoriografijoje AVEVM yra taikytas plačiai periferinių Europos visuomenių viduramžiais tipologinei interpretacijai (nuo Skandinavijos iki Balkanų), tačiau Florios pasiūlyta tipologija (išskirti du tipai: čekiškas-lenkiškas ir „Pamario“) yra

¹¹⁵ Ibid., p. 191–192.

¹¹⁶ NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*. Klaipėda, 1996, p. 13–14; NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Iki krikščioniška Lietuvos visuomenė XIII–XIV a.: habilitacinis darbas: humanitariniai mokslai, istorija (05H)*. VU, 1999, p. 17–19.

nepakankamai pagrįsta. Kita vertus, tai nepaneigia AVEVM aktualumo lyginamiesiems Vidurio Rytų Europos ankstyvųjų politijų tyrimams.

XXI a. dėl AVEVM vis dar diskutuojama (aktyviausiai čekų istoriografijoje): išsakoma daug kritikos, bet vertinimai nėra vienareikšmiški, o kritika ne iki galo įtikinanti. Tai rodo, kad AVEVM yra išsaugojęs teorinį aktualumą.

Remiantis vyraujančia interpretacija šiuolaikinėje lietuviškoje istoriografijoje (Guda- vičius, Bumblauskas, Nikžentaitis, iš esmės Dubonis) ankstyvosios LDK sociopolitinė struktūra yra artima AVEVM.

Šiuolaikinės medievistinės lietuviškosios istoriografijos analizė rodo, kad ankstyvosios LDK sociopolitinės ir socioekonominės struktūros reinterpretacija, pritaikant AVEVM, yra perspektyvi tyrimų kryptis, todėl lietuvių istorikams tikslinga atsiliiepti į čekų istoriko Roberto Antonino išsakytą kvietimą ir įsitraukti į tarptautinius lygina- muosius AVEVM tyrimus.

Šaltiniai ir literatūra

1. ANDERSON, Perry. *Passages from antiquity to feudalism*. London: NLB, 1974.
2. ANTONIN, Robert. Model středoevropskeho typu středověkeho statu jako interpretační problem česke a polske medievistiky. *Historia Slavorum Occidentis*, 2011, t. 1 (1), p. 65–76.
3. BABINSKAS, Nerijus. Kur atsidūrė feodalizmas euroatlantinėje Lietuvos epochoje? *Istorija*, 2020, t. 119, Nr. 3, p. 18–40.
4. BABINSKAS, Nerijus. *Moldova XIV a. viduryje – XVI a. viduryje kaip socialinės struktūros tipologijos problema: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*. Vilniaus universitetas, 2010.
5. BABINSKAS, Nerijus. Od feudalizmu do Afrykańskiego sposobu produkcji. Problem typologii przednowoczesnych periferijnych społeczeństw europejskich. *Człowiek i społeczeństwo*, 2016, t. XLII, p. 119–133.
6. BABINSKAS, Nerijus. Patrimonializmas: lenkiškoji sąvokos vartosenos tradicija ir jos santykis su Maxo Weberio samprata. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 171–188.
7. BABINSKAS, Nerijus. Some Aspects of the Medieval Origins of Europe's Special Path According to Michael Mitterauer. A Comparison of the Cases of the Early Principality of Moldavia and the Grand Duchy of Lithuania. In: BILAVSCHI, George; APARASCHIVEI, Dan (eds.), *Studia mediaevalia Europaea et orientalia: miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*. București: Editura academiei Române, 2018, p. 421–437.
8. BABINSKAS, Nerijus. Typologies of pre-modern societies beyond feudalism: exploring alternative possibilities and the problem of their applicability in cases of peripheral European societies. *Revista Română de studii Baltice și Nordice*, 2018, t. 10, Nr. 2, p. 9–25.

9. BARANAUSKAS, Tomas. *Ankstyvieji Lietuvos dvarai*. In *Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga*. Vilnius: LR Valstybinė paminklo saugos komisija, 2001, p. 10–18.
10. BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga, 2000.
11. BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija*. T. 3: *XIII a. – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
12. BEREND, Nora; URBAŃCZYK, Przemysław; WISZEWSKI, Przemysław. *Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300*. New York: Cambridge University Press, 2013.
13. BRZECHCZYN, Krzysztof. *Odrębność historyczna Europy Środkowej. Studium metodologiczne*. Poznań: Humaniora, 1998.
14. BRZECHCZYN, Krzysztof. *The Historical Distinctiveness of Central Europe. A Study in the Philosophy of History*. Berlin: Peter Lang GmbH, 2020.
15. BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.
16. ČIERNÝ, Jan; HEJL, František; VERBIK, Antonin. *Struktura feudalni společnosti na uzemi Československa a Polska do přelomu 15. a 16 století*. Praha: Československé akademie věd, 1984.
17. DUBONIS, Artūras. *Dvaras*. In ALIŠAUSKAS, Vytautas et al. (eds.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 150–165.
18. DUBONIS, Artūras. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvarų tinklo susiformavimas XIII–XIV a.* In *Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga*. Vilnius: LR Valstybinė paminklo saugos komisija, 2001, p. 5–9.
19. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos feodalinės visuomenės ir jos valdymo sistemos genezė*. In ŠEPETYS, Nerijus (ed.), *Lietuvos vidaus reikalų istorija*. Vilnius: LR Vidaus reikalų ministerija, 2008, p. 43–55.
20. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Pakartotinis leidimas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001.
21. CHIROT, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony*. New York and London: Academic Press, 1976.
22. KALHOUS, David. *Model statu středoevropskeho typu: Koncept na pomezí tradice a inovace (Ke kontinuitě a diskontinuitě v česke historiografii po r. 1948)*. *Forum Historiae*, 2014, t. 8, Nr. 2, p. 159–173.
23. KALHOUS, David. *Uvahy nad možnostmi poznání sociální struktury raně středověkého přemyslovskeho knížectví*. *Parehistorica Univerzita Karlova*, 2018, t. 34/2, p. 29–82.
24. KRZEMIENSKA, Barbara a Dušan TŘEŠTIK. *Hospodářské zaklady středověkého státu ve Střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století)*. *Hospodářské dějiny*, 1978, t. 1, p. 149–230.
25. KUDRNA, Jaroslav; TŘEŠTIK, Dušan; HEJL, František. *Struktura feudalni společnosti v českých zemích a problematika vzniku feudalního státu u západních Slovanů*. In *Struktura*

- feudalni společnosti na uzemi Čekoslenska a Polska do přelomu 15. a 16 století*. Praha: Čekoslvenske akademie věd, 1984, p. 11–49.
26. KUZNETSOVA, Anna. The notion of „Central Europe“ in Russian historical scholarship. In JARITZ, Gerhard; SZENDE, Katalin (eds.), *Medieval East Central Europe in a comparative perspective: from frontier zones to lands in focus*. London and New York: Routledge, 2016, p. 37–44.
27. ŁOWMIANŃSKI, Henryk. Podstawy gospodarcze i społeczne powstania państwa polskiego i jego rozwoju do początku XII w. *Kwartalnik Historyczny*, 1960, t. LXVII, Nr. 4, p. 941–970.
28. ŁOWMIANŃSKI, Henryk. Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 r. *Przegląd Historyczny*, 1974, t. 65, Nr. 3, p. 437–463.
29. MODZELEWSKI, Karol. *Barbarų Europa*. Vilnius: Mintis, 2007.
30. MODZELEWSKI, Karol. *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*. Wrocław: Ossolineum, 1987.
31. MODZELEWSKI, Karol. *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego: X–XIII wiek*. Wrocław: Ossolineum, 1975.
32. MODZELEWSKI, Karol. The system of Ius Ducale and the idea of feudalism (Comments on the Earliest Class Society in Medieval Poland). *Quaestiones Medii Aevi*, 1977, t. I, p. 71–99.
33. NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Ikikrikščioniška Lietuvos visuomenė XIII–XIV a: habilitacinis darbas: humanitariniai mokslai, istorija (05H)*. VU, 1999.
34. NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*. Klaipėda: KU Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 1996.
35. PETRÁČEK, Tomáš. *Power and Exploitation in the Czech Lands in the 10th–12th Centuries. A Central European Perspective*. Leiden; Boston[Mass.]: Brill, 2017.
36. PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius: Aidai, 2003.
37. PETRAUSKAS, Rimvydas. *Magnatai ir jų latifundijos: stambiosios žemėvaldos atsiradimas [interaktyvus]*. 2012 [žiūrėta 2020 07 10]. Prieiga per internetą: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/magnatai-ir-ju-latifundijos-stambiosios-zemevaldos-atsiradimas-/1534>.
38. PETRAUSKAS, Rimvydas. Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu. In PETRAUSKAS, Rimvydas (ed.), *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 160–183.
39. PLESZCZYŃSKI, Andrzej. Kryzys i upadek wczesnych państw słowiańskich oraz ich odbudowa (IX–XI wiek). Zarys problemu. *Kwartalnik Historyczny*, 2018, t. CXXV, Nr. 2, p. 263–302.
40. STAHL, Henri H. *Traditional Romanian village communities. The transition from the communal to the capitalist mode of production in the Danube region*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1980.
41. ŽEMLIČKA, Josef. Europa Środkowa i jej wczesne państwowości: temat wyczerpany czy perspektywiczny? *Kwartalnik Historyczny*, 2013, t. CXX, Nr. 4, p. 911–919.

42. ŽEMLIČKA, Josef (ed.). *Typologie raně feudálních slovanských států*. Praha: Ustav čecoslovesnkych a světovych dějin ČSAV, 1987.
43. АЛИМОВ, Денис. „Африканский способ производства“ в Великой Моравии? (заметки на полях статьи Иво Штефана). *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2012, т. 1 (11), с. 183–196.
44. АЛИМОВ, Денис. Механизмы и формы надлокальной интеграции в славянском мире в VII–X вв. в контексте политогенеза (спорные вопросы современной историографии). In ГРИНИН, Леонид (ed.), *Политогенез и историческая динамика политических институтов. От локальной потестарности к глобальной мир-системе*. Москва: Издательство «Учитель», 2019, с. 200–234.
45. ГАВЛИК, Любомир. Вопросы типологии генезиса феодализма в Европе и Передней Азии и славянские народы. In ЧЕРЕПНИН, Лев (ed.), *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва: Наука, 1978, с. 131–143.
46. ГАВЛИК, Любомир. Государство и держава мораван (к вопросу о месте Великой Моравии в политическом и социальном развитии Европы). *Великая Моравия, её историческое и культурное значение*. Москва: Наука, 1985, с. 96–107.
47. ЖЕМЛИЧКА, Йозеф; МАРСИНА, Ричард. Возникновение и развитие раннефеодальных централизованных монархий в Центральной Европе (Чехия, Польша, Венгрия). In ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.), *Раннефеодальные государства и народности: южные и западные славяне VI–XII вв.* Москва: Наука, 1991, с. 167–189.
48. ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич, ed. *Раннефеодальные государства и народности: южные и западные славяне VI–XII вв.* Москва: Наука, 1991.
49. ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.). *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва: Наука, 1987.
50. СТЕФАНОВИЧ, Петр. „Большая дружина“ в ранних государствах Европы. *Средние века*, 2011, т. 72, №. 3–4, с. 27–57.
51. ТРЖЕШТИК, Душан. Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья. In ЛИТАВРИН, Г. Г. (ed.), *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва: Наука, 1987, с. 124–133.
52. ФЛОРЯ, Борис. Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма. In: *Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений*. Кишинев, 5–7 апреля 1989 г. Москва, 1988, с. 61–67.

53. ФЛОРЯ, Борис. „Служебная организация“ и её роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян. *Отечественная история*, 1992, т. 2, с. 56–74.
54. ФЛОРЯ, Борис. „Служебная организация“ у восточных славян. In ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.), *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва: Наука, 1987, с. 142–151.
55. ФЛОРЯ, Борис. Центральная Европа в Европе средневековья. In МИЛЛЕР, Алексей (ed.), *Центральная Европа как исторический регион*. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1996, с. 26–48.
56. ФЛОРЯ, Борис. Эволюция социальных и общественно-политических структур и возникновение государства. In ЛИТАВРИН, Геннадий Григорьевич (ed.), *Раннефеодальные государства и народности: южные и западные славяне VI–XII вв.* Москва: Наука, 1991, с. 190–207.

The Model of the Early Central European State and the Pre-Christian Grand Duchy of Lithuania

Dr. Nerijus Babinskas

Vilnius University, Faculty of History, Department of Theory of History and Cultural History, Universiteto st. 7, Vilnius
E-mail: nerijus.babinskas@if.vu.lt

Summary

The article is dedicated to the type of early Central European state (or *Ius Ducale* system). This model has been elaborated for decades in the medieval literature of the neighboring countries (especially Poland and Czechoslovakia) but has so far been ignored in Lithuanian historiography.

Some foreign historians have applied the concept to a European-wide range of peripheral societies (from Scandinavia to the Balkans, including the Grand Duchy of Lithuania) and outlined the internal typology of the model.

The author of the current article mentions that Gudavičius' conception of peripheral feudalism is not completely convincing in the case of the early Grand Duchy of Lithuania. Therefore the author argues that the concept of an early Central European state offers not only an opportunity to Lithuanian medievalists to get involved in international comparative research but also to reinvigorate theoretical debates about the early Grand Duchy of Lithuania.

Following the overview of the Lithuanian literature the following most important conclusions could be drawn:

In the last quarter of the 20th century the concept of the early Central European state prevailed in the historiographies of Central European countries but recently has come under discussion. It has been much criticized but nevertheless, different opinions are still maintained.

The relation of the early Central European state model to various pre-capitalist modes of production is not clarified enough.

Keeping in mind the prevailing structural interpretation of the early Grand Duchy of Lithuania, the early Central European state model could definitely be applied to the Lithuanian case.

Gauta / Received 2021 12 29

Priimta / Accepted 2022 11 14